

Posudek habilitační práce

Mgr. Jan Kalenda, Ph.D.

Vratký triumf. Vývoj účasti v neformálním vzdělávání dospělých v České republice 1997 až 2016

Jan Kalenda předkládá habilitační spis, ve kterém s užitím empirického materiálu a aktuální teorie rozkrývá některé otázky neformálního vzdělávání dospělých, které byly dosud řešeny jednotlivě a zpravidla ad hoc. Zároveň se ovšem z odpovědí na tyto otázky vyvozovaly mnohé hodnotící závěry o funkčnosti či nefunkčnosti systému neformálního vzdělávání dospělých v České republice, obvykle v konfrontaci se srovnatelnými daty v zahraničí. V podstatě se jedná o základní otázky, tak jak je postuloval R. Desjardin (Jaký je rozsah účasti dospělých v neformálním vzdělávání? Kdo jsou jeho hlavní účastníci a Proč se do něj některé skupiny zapojují více než jiné?), z jejichž zodpovězení autor učinil tři dílčí cíle.

Tato habilitační práce jde ovšem za limity uvedených tří otázek. Jednak tím, že zkoumá participaci dospělých na neformálním vzdělávání ve vývoji v rámci dvou dekád orámovaných výzkumy International Adult Literacy Survey (IALS) v roce 1997 a Adult Education Survey v roce 2016. Na sérii výzkumů aplikuje další výzkumné otázky týkající se modelů rozhodování aktérů o účasti v neformálním vzdělávání dospělých. A také díky tomu, že trendy kotví v pečlivě vybraných charakteristikách vývoje společnosti a ekonomiky ČR.

Autor tak činí v deseti kapitolách textu, z nichž poslední, ne úplně šťastně pojmenovaná Závěr (lépe by snad bylo její první část pojmenovat diskuze a její finále teprve závěrem), obsahuje charakteristiku onoho Vratkého triumfu, který tvoří hlavní titul práce. Už na tomto místě lze konstatovat a doložit i extenzivním seznamem použité literatury, že autor je velmi dobře obeznámen se současným diskurzem i s významnými staršími zdroji meritorními i metodologickými.

Cíle práce

Cíl práce autor rámuje takto: „Raison d'être této práce spočívá v popisu a analýze vývoje účasti a rozhodování o účasti dospělých v neformálním vzdělávání v České republice mezi lety 1997 až 2016, včetně faktorů, které jej ovlivňují.“ (s. 26). Rozpracování hlavního cíle do sedmi dílčích cílů je samo o sobě velmi pevně zakotveno teoreticky a předchází jí prezentace rozhodovacích modelů pro účast ve vzdělávání dospělých a konceptu sociálních mechanismů.

K teoretickým východiskům

Teoretizace participace na neformálním vzdělávání je skutečnou výzvou pro empirický andragogický výzkum. Systémový přístup, který je pilířem Kalendovy analýzy, má v andragogice tradici, která ovšem není nijak pevná ani ve zdánlivé samozřejmosti, tedy práci se systémovými úrovněmi (mikro-, mezi-, makro-). Toto členění bývá často užívané formalistním způsobem a spíše jako imitace systémového myšlení, ve skutečnosti pouhý nástroj kategorizace, kde výsledek systémové myšlení postrádá. Pro Kalendovu analýzu ovšem tato kritika neplatí. Ve snaze o patřičnou interpretaci participace na neformálním vzdělávání dospělých propojuje koncept rozhodování aktérů s konceptem sociální mechanismů. A činí tak přesvědčivě, aniž by a priori jedno či druhé převládlo. K tomu ovšem potřebuje

v každé kapitole, tedy v každé části své analýzy, znovu sytit postup novými teoretickými východisky. To může být na předložené práci poněkud překvapivé, je to však logické a funkční.

K metodologii

Pokud jde o metodologii, která je prezentovaná v kapitole druhé, zde jsou znovu koherentně připomenuty tři úrovně analýzy. Následná pasáž poučeně pojmenovává heuristické principy autorova bádání. Cennou, byť ne úplně výtěžnou, je také poznámka týkající se redukce s odkazem na pozapomenutou Petruskovu (1993) myšlenku o překladech z jazyka teorie do jazyka měření (dodal bych jen: a zpět).

Empirickým materiálem, na kterém autor staví, jsou kvantitativní data z národních a především mezinárodních šetření vzdělávání dospělých. Hlavním nástrojem autora jsou statistické analýzy. Ty jsou volené podle cíle a tématu, velmi často si autor vystačí s deskriptivní statistikou ukazující trendy, ale využívá i řadu dalších statistických nástrojů. Využívá je adekvátně a ku prospěchu práce. V českém andragogickém výzkumu je jeho přístup unikátní, i v rámci pedagogických věd je nadstandardní a ve světovém měřítku je plně „konkurenceschopný“.

Meritorní zjištění

Kapitoly 3. až 9. prezentují meritorní výsledky autorovy analytické práce. Protože nemá smysl rekapitulovat všechna zjištění, přidám pouze několik komentářů. V kap. 3 Trendy v rozsahu účasti v NVD autor hledá především makrosociální mechanismy určující podíl účasti dospělých na NVD. Naráží zde na potřebu periodizovat vývoj participace NVD, kterou provádí především podle trendů v ukazatelích kontextualizovaných společenskou a ekonomickou situací. Tato periodizace sama o sobě je cenným přínosem do diskuze o tématu.

Ve 4. kapitole (Trendy v účastnících NVD) autor pojmenovává podstatné prvky určující role postavení na trhu práce, příslušnosti k sociální skupině, zaměstnanecký a kvalifikační status. Vnímám zde poněkud rozostřenou terminologii, autor používá pojmy sociální skupiny, sociální kategorie, skupiny účastníků, kategorie zaměstnanců. Kapitola 5. Trendy ve faktorech ovlivňujících účast v NVD rozkrývá první významný argument pro titul práce, když v jejím závěru zazní: „zapojení jedinců je determinováno více jejich začleněním do trhu práce, než jakýmikoliv dalšími faktory“ (s. 115).

Kapitola 6. Neoliberalizace, globalizace, individualizace, automatizace je odlišná od ostatních kapitol. Zde se trendy dostávají přímo do názvu kapitoly, ve které se obrací perspektiva a testuje se zde vliv makro-sociálních mechanismů. Metodologicky je to poněkud komplikované, přesto se domnívám, že autor doložil konsekvence neoliberalizace systému pro přístup jedinců k NVD.

Kapitola 7. Práh nasycení a limity účasti v NVD zdařile poukazuje na fakt, že „v daných strukturálních rámcích“ nemá participace na NVD v ČR kam růst. Další dvě kapitoly v jistém smyslu tato zjištění specifikují. Jednak je to kapitola 9. Trendy ve vývoji bariér k NVD. Já se ovšem zastavím u kapitoly 8. Trendy ve vývoji motivace k NVD. Zde je jednak zajímavé si povšimnout, že autor opouští svou nehodnotící pozici a apeluje na „humanistický a emancipační potenciál“ (s. 160) NVD. Ale především se zde autor dopouští prolnutí dvou jevů: motivace k participaci na vzdělávání a motivace k učení. Skutečně lze slučovat humanisticko-andragogický diskurz o motivaci k učení jako předpokladu jeho efektivity s motivy k participaci?

Konečně v kapitole 10. Závěr autor zdařile sumarizuje celou svou práci a argumentuje pro svůj heretický závěr o vratkém triumfu. Jeho závěry považuji ve většině za průkazné. Přesto bych rád formuloval tři významnější diskuzní podněty.

1. První se týká jednoho ze závěrů, který zní: „nárůst počtu účastníků s vnější motivací k NVD napovídá tomu, že se do něj zapojuje více osob z utilitárních důvodů, případně proto, že zkrátka musí, což může negativně ovlivňovat jak výsledky samotného procesu učení, tak i budoucí postoje dospělých k NVD.“ (s. 210). Je možné narýsovat takovou přímočarou vazbu či paralelu mezi motivací k participaci, která je ostatně „pouhou“ jednou složkou v sekvenci rozhodování aktérů o účasti v NVD (viz s. 31) a motivací jako charakteristikou učícího se jedince?
2. Teoretický rámec využitý autorem činí rozhodování o participaci v NVD věcí jednotlivce, realizaci participace pak předmětem sociálních mechanismů. Není tím vynechán moment realizace rozhodnutí aktéra a není tím opomenuta role jedince v realizaci svého rozhodnutí k participaci? Pokud ano, bylo by možné nějaké konceptuální řešení tohoto opomenutí?
3. Když autor komentuje vliv modernizační politiky EU na neformální vzdělávání dospělých, věnuje se (kap. 3) mj. využití evropských fondů. Konstatuje, že „v tehdejší českém vzdělávacím systému byly jednoznačně akcentovány požadavky rozvoje formálního terciárního vzdělávání“ (s. 57) spíše než NVD. Přesto zde vidím otevřenou otázku určitých „travelling policies“. Není náhodou zákon č. 179/2006 Sb. takovou zápujčkou z politik vyspělejších zemí Evropy? A nejsou jde další příklady travelling policies ovlivňujících NVD?

Po obsahové stránce považuji práci za hodnotný příspěvek empirickému poznání v andragogice. Po stránce formální vnímám práci jako přiměřenou.

Proto doporučuji na základě předložené habilitační práce pokračovat v habilitačním řízení uchazeče.

V Brně 3. 5. 2021

doc. Mgr. Petr Novotný, Ph.D.